

KS. KAMIL KĘSIK ^{a, @} 0000-0003-3824-1101ª Wieluńskie Towarzystwo Naukowe, ul. Reformacka 3, 98-300 Wieluń, PL[@] Achimos@Interia.PL

BUDYNKI PREPOZYTURY SZPITALNEJ W KRZEPICACH W KOŃCOWYM OKRESIE ISTNIENIA (1793–1821[1826])

Słowa kluczowe: kościół Świętego Ducha, Krzepice, parafia, parafia szpitalna, szpital.

Streszczenie: Historia parafii szpitalnej i opieki dobroczynnej w Krzepicach rozpoczęła się w 1436 r., kiedy został ufundowany kościół szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha i św. Stanisława. Zapewne pierwotna forma *hospitale* funkcjonowała już co najmniej sto lat wcześniej, kiedy erygowano w tym mieście parafię św. Jakuba Apostoła. Szlak handlowy związany z cotygodniowymi targami powodował gromadzenie się wielu osób, które z różnych przyczyn wymagały opieki charytatywnej.

Prepozytura szpitalna przez cały okres swojego istnienia (1436–1821) była samodzielną prebendą pod zarządem kanoników regularnych. Tyłko ostatni prebendarz – ks. Ignacy Westerowski był księdzem świeckim. Doszukując się przyczyn upadku tego ośrodka należy zwrócić uwagę na kilka czynników, zwłaszcza o charakterze politycznym i personalnym. Do 1793 r. warunki pozwalały prowadzić duszpasterstwo szpitalne ostatniemu duchownemu przedrozbiorowej Polski – ks. Antoniemu Chmielarskiemu w tradycyjny sposób. Normalizacja umożliwiała nawet przeprowadzenie kilku remontów i napraw kościoła i szpitala. W chwili agresji państwa pruskiego na Rzeczpospolitą w 1793 r. parafia krzepicka stała się częścią nowego tworzenia politycznego zwanego *Südprussen*. Nowy prawodawca upaństwowił wszelkie instytucje dobroczynne, odbierając Kościołowi zarząd nad nimi oraz majątki ziemskie. Parafia szpitalna była wolna od tego

KS. DR KAMIL KĘSIK (1986–). Kapłan (2011) archidiecezji częstochowskiej; mgr (teologia, 2011, UPJPII, Kraków); dr nauk teologicznych (historia Kościoła, 2017, UO, Opole).

zaboru, co jednak nie ominęło parafii św. Jakuba w tym samym mieście, ale ostatecznie to zaważyło na rozwiązaniu prebendy szpitalnej w niedalekiej przyszłości. Nieprzychylność kamery pruskiej względem instytucji katolickich oraz przemarsze wojsk pruskich, napoleońskich i rosyjskich przez Krzepice nadwyrężyły budżet prebendy szpitalnej. Uposażenie w całości pokrywało utrzymanie szpitala, a nie kościoła. Po przegranej Napoleona w Rosji w 1812 r., w roku następnym w Krzepicach osiadły wojska rosyjskie, które korzystały pełnymi garściami z dóbr parafii szpitalnej. Desekracja kościoła 14 marca 1826 r. stanowi datę rozwiązania prebendy szpitalnej. Mimo braku osobnego probostwa, nadal pozostała opieka szpitalna, która od teraz była prowadzona zarówno przez Kościół jak i magistrat miejski. Powyższe fakty udało się ustalić na podstawie dostępnych archiwaliów, w zdecydowanej większości wykorzystanych po raz pierwszy do pracy naukowej. Przetarcia przysłowiowych szlaków dokonał w 1914 r. ks. Stanisław Muznerowski, dzięki któremu pojawił się temat szpitalnictwa w ogólnej historii małego miasteczka Krzepice. Dzięki poszerzonej kwerendzie w innych archiwach udało się zdecydowanie uszczegółowić obraz funkcjonowania prebendy, zwłaszcza w jego schyłkowym okresie. Temat nie jest definitywnie zamknięty, gdyż mogą zostać odkryte nowe materiały w tej kwestii. Obecne czasy, w których dokumenty archiwalne zostają upowszechniane w postaci skanów ogólnodostępnych w zbiorach internetowych na coraz większą skalę, czynią to zadanie o wiele łatwiejszym.

Od czasów apostolskich w gminach chrześcijańskich organizowano przytułki dla ubogich i chorych zwane *hospitale*, xenodochium lub *nosocominum*. Niemalże do XX w., przez szpital rozumiano nie tyle lecznicę, co miejsce przeznaczone do utrzymywania ubogich pielgrzymów, niezdolnych do pracy, niemających pożywienia i odzienia starców, dzieci biednych i osieroconych, porzuconych niemowląt, trędowatych, zaraźliwie oraz nieuleczalnie chorych¹. Wraz z ekspansją chrześcijaństwa praktyka ta była przenoszona na nowe obszary przyjmujące wartości ewangeliczne. Ten proces również miał swoje odzwierciedlenie na średniowiecznych ziemiach polskich². Parafia św. Jakuba w Krzepicach została ufundowana i erygowana w 1357 r. wolą króla Kazimierza Wielkiego i władz kościelnych. Opiekę szpitalną zorganizowano w mieście natomiast w 1436 r. staraniem mieszczan i wojewody lwowskiego będącego wówczas starostą

¹ Z. Góralski, *Działalność charytatywna w Polsce przedrozbiorowej*, Kraków 1973, s. 26–27; *Visitationberichte der Diözese Breslau*, t. 1, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1902, s. 27.

² S. Građ, *Kościelna działalność arcybiskupa i prymasa Jana Łaskiego*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 5, red. H. Wyczawski, Warszawa 1979, s. 258–259.

krzepickim – Jana Manszyka (Mężyka). Zapewne ustanowiono dla prepozytury³ szpitalnej osobnego duchownego, gdyż na utrzymanie nowego ośrodka kościelnego wyznaczono odpowiednie uposażenie: dwie grzywny ze wsi Rębielice [Szlacheckie] oraz daninę z domów, pól uprawnych i ogrodów, zbieraną rocznie od krzepiczian w kwocie 88 skojców na dzień św. Marcina. Zapis powyższy był sporządzony na pergaminie z wiszącymi pieczęciami, tak wojewody, jak i miejscowych rajców⁴.

Zakres czasowy artykułu obejmuje ostatnie dekady funkcjonowania prepozytury szpitalnej przypadające na lata 1793–1821, które kończą podział jej majątku pomiędzy miejscową parafię i miejski przytułek. Ponieważ kościół Świętego Ducha został definitywnie zdemontowany dopiero w 1826 r., treść artykułu sięga do tego granicznego momentu. Dotychczas nie podjęto kompleksowych badań nad sprawą szpitalnictwa w Krzepicach pod zarządem kanoników regularnych, a po kasacie klasztoru w 1809 r. – pod zarządem duchowieństwa diecezjalnego. Pierwsze usystematyzowane informacje na ten temat zebrał ks. Stanisław Muznerowski⁵ w książce pt. *Krzepice w przeszłości*⁶, które ponownie przywołał Romuald Cieśla w poczytnej monografii pt. *Blask dawnych Krzepic*⁷. W 2003 r. powstała również w Instytucie Historii Nowożytnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie praca magisterska traktująca o tej tematyce pt. „Dzieje

³ Prepozytury szpitalne, bardzo często nazywane probostwami szpitalnymi, w przeciwnieństwie do szpitali parafialnych stanowiły samodzielne beneficjum, na równi z innymi beneficjami kościelnymi. Miały osobny kościół z prepozytem oraz własne i trwałe podstawy materialne, zapewnione w dokumencie fundacyjnym. Uznanie fundacji przez władze kościelne gwarantowało dokument erekcyjny. Nazwą zamienną dla prepozytury jest prebenda. Zob. K. Doła, *Opieka społeczna Kościoła*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań – Warszawa 1979, s. 343–345.

⁴ Jan Mężyk z Dąbrowy herbu Wadwicz, starosta krzepicki w latach 1424–1437, w czasie bitwy grunwaldzkiej dowodził 43. chorągwią. Zob. R. Cieśla, *Blask dawnych Krzepic*, Krzepice 1997, s. 100; E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2004, s. 321.

⁵ Ks. Stanisław Muznerowski – ur. 27 IX 1866 r. w Krzepicach. Do szkoły elementarnej uczęszczał w rodzinnej miejscowości. Następnie uczył się w Częstochowskim Męskim Progimnazjum Klasycznym. W latach 1884–1889 studiował w Seminarium Duchownym we Włocławku, które ukończył przyjęciem święceń kapłańskich. Jako wikariusz pracował w Dłutowie i Brzeźnie. 1894 r. został proboszczem parafii Kościelna Wieś, następnie Grochowy, Lubraniec i Tuszn. Obok intensywnej pracy duszpasterskiej cały czas zajmował się piarstwem historycznym (był autorem 16 publikacji w formie książek i artykułów). Zmarł w Tuszninie 18 I 1925 r. Zob. P. Kostrzewski, *Z krzepickiej ziemi rodem. Ks. Stanisław Muznerowski (1886–1925). Duszpasterz, działacz społeczny i historyk*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”, 7–12(2018), s. 253–278.

⁶ S. Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, Włocławek 1914.

⁷ R. Cieśla, *Blask dawnych Krzepic*, Krzepice 2007.

szpitala i kościoła Ducha Świętego w Krzepicach” napisana przez Ewelinę Krysiak. Studium to bazowało na literaturze powszechnej z zakresu opieki dobroczynnej w Polsce, co zostało ubogacone informacjami powziętymi jedynie z dwóch powyższych książek⁸. Celem tego artykułu jest przedstawienie losów kompleksu budynków krzepickiej prepozytury w okresie porozbiorowym w latach 1793–1821. Analiza źródeł pozwala na wyraźne wskazanie momentu podziału jej dóbr pomiędzy parafię św. Jakuba w Krzepicach a magistrat (1821 r.), który odtąd sam prowadził ośrodek szpitalny z obowiązkiem zapewnienia podopiecznym opieki religijnej.

W artykule wykorzystano dostępne materiały źródłowe zdeponowane w trzech archiwach kościelnych. Podstawą były starodruki z Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie i Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Stanowią one podstawowe źródło artykułu, gdyż zawierają sprawozdania z wizytacji biskupich i dziekańskich w prepozyturze szpitalnej. Z materiałów w Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej wykorzystano nieliczne informacje personalne dotyczące kanoników regularnych pełniących funkcję prebendarzy. Wykorzystano również kilka informacji z Archiwum Państwowego w Łodzi. Jedynie ks. Stanisław Muznerowski skorzystał z nieznaczącej części źródeł, które obecnie znajdują się w archiwum w Częstochowie, a w czasie pisania przez niego pracy obecne były we Włocławku. Autor ten nie podaje sygnatur ujętych w książce dokumentów, co utrudnia zdecydowanie posługiwanie się przedstawionym materiałem. Z ich analizy wynika, że duchowny oparł opis tylko na nielicznych aktach. Poza jego aktywnością pisarską nikt nie powrócił do rewizji tych źródeł i nie przeprowadził kwerendy w innych archiwach. Oczywistym wydaje się zamiysł wypełnienia tej luki badawczej, którą jest dobroczynność w dawnej Polsce w wydaniu małomiasteczkowej prebendy w Krzepicach. Artykuł skupia się tylko na przedstawieniu obiektów stanowiących budynki prepozytury szpitalnej: kościoła, szpitala i zabudowy gospodarczej. Nie ujęto w nim sprawy uposażenia materialnego prebendy oraz pensjonariuszy szpitala. Przy opracowywaniu materiałów posłużono się metodą analizy źródeł historycznych i syntezy. Tekst został ujęty w układzie problemowym w porządku chronologicznym, który najtrafniej ukazuje losy budowli szpitalnych.

⁸ E. Krysiak, *Dzieje szpitala i kościoła Ducha Świętego w Krzepicach*, Częstochowa 2003 [mps w zbiorach biblioteki WSD Częstochowa].

1. Z historii szpitalnictwa krzepickiego

Kiedy w 1466 r., starosta Jan Hińcza II z Rogowa⁹ ufundował przy kościele klasztor kanoników regularnych, podwaliny prepozytury szpitalnej funkcjonowały już od przeszło trzydziestu lat. Najprawdopodobniej wtedy została inkorporowana do klasztoru z pełnymi prawami. Do końca nie wiemy, czy kanonicy regularni obsługiwali kościół szpitalny od 1466 r., ale musieli mieć nad nim prawo patronatu. Od XVI do XVIII stulecia kościół szpitalny bez wątpienia stanowił prebendę klasztorną, którą obsadzano jednym z zakonników, co dotrwało do kasaty zakonu w 1809 r. Kanonicy regularni w swoich kongregacjach przyjęli formę zarządu szpitalnego wypracowaną przez benedyktynów i cystersów, która wyodrębniła samodzielne prepozytury szpitalne na wzór parafii¹⁰. Szpitalnictwo rozwinięte przez kanoników w sąsiedniej, śląskiej prowincji przyjęło właśnie taką formę. Podobna reguła istniała również w Kaliszu, gdzie szpitalem zarządzał osobny prepozyt. Wiedząc, że krzepicki konwent został sprowadzony właśnie stamtąd, należy przypuszczać, że od samego początku jeden z zakonników był prepozytem szpitalnym¹¹.

Dokument erygujący prebendę szpitalną był dostępny m.in. w czasie wizytacji abp. Jana Łaskiego w 1521 r. oraz w czasie wizytacji ekstrakonwentykalnej dekanatu krzepickiego przeprowadzonej przez dziekana ks. Karola Wolskiego¹² w 1797 r. Do dokumentów dołączone były dwójakie rejestry sporządzone przez poprzednich prepozytów szpitalnych: ks. Stanisława Jakubowicza CRL i ks. Franciszka Ogórkiewicza CRL¹³. Były to wypisy z ksiąg landwójtowskich i burmistrzowskich ze spisem alegal i zapisów pobożnych. W 1797 r. dla poparcia należnych funduszy, ks. Antoni Chmielarski CRL¹⁴ przekazał dziekanowi krzepickiemu

⁹ Jan Hińcza z Rogowa herbu Działosza, starosta krzepicki w latach 1457–1474. Zob. Cieśla, *Blask dawnych Krzepic*, s. 100.

¹⁰ M. Surdacki, *Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce*, „Roczniki Humanistyczne”, 63(2015), z. 2, s. 49–51.

¹¹ K. Doła, *Szpitalne w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*, w: *Res sacra miser. Studia z dziejów dobroczynności i opieki społecznej*, red. F. Wolnik, Opole 2014, s. 54–55; A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999, s. 43, 90–91.

¹² Ks. Karol Wolski, proboszcz w Parzymiechach, dziekan krzepicki w latach 1773–1806. Zob. J. Jędrusiak, *Parzymiechy – 750 lat historii*, Lipie 2018, s. 174–175.

¹³ Ks. Stanisław Jakubowicz CRL był prepozytem szpitalnym w 1675, ks. Franciszek Ogórkiewicz CRL w latach 1730–1750. Zob. Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, s. 112.

¹⁴ Ks. Antoni Chmielarski CRL – ur. w 1728 r., krzepiczanie, kanonik regularny, prebendarz szpitalny w latach 1780–1798. Zob. Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej (AAG), sygn.

m.in. wspomnianą kopię listu starosty Jana Mężyka wraz z kilkoma innymi dokumentami okołofundacyjnymi¹⁵. Ponadto dostępne były pisma poświadczające zapisy dla szpitala ulokowane na kahale w Działoszynie w kwocie 5000 zł, 17 zł rocznie z dóbr Stany (parafia Przystajń) i 60 zł rocznie z zapisu Jana Hińczy, o których wspominają późniejsze protokoły wizytacyjne parafii św. Jakuba w Krzepicach¹⁶.

Beneficjum szpitalne znajdowało się „na drugiej stronie miasta Krzepice”, co należy rozumieć jako przeciwległą stronę od kościoła parafialnego umiejscowionego w zachodniej części rynku miejskiego na tzw. gruncie szpitalnym¹⁷. Nie ulega wątpliwości, że od chwili zaboru Krzepic przez państwo pruskie w 1793 r. prebenda nadal funkcjonowała, ale nowy prawodawca miał zamiar zaprowadzić swoją politykę w tym zakresie¹⁸. Na pewno w 1810 r. przy kościele szpitalnym nie przebywał żaden ubogi, co dało pewien asumpt do podjęcia dyskusji, co do słuszności dalszego funkcjonowania prepozytury z kościołem i szpitalem¹⁹. niespokojne meandry wojen prusko-francuskich oraz rosyjskich w latach 1793–1815 na tyle nadwyrężyły wydolność charytatywną prebendy oraz samych mieszkańców Krzepic, że już w latach dwudziestych XIX w. uległa likwidacji, a szpital spod opieki kościelnej przeszedł pod zarząd magistratu krzepickiego. Dodatkowym powodem do jej likwidacji było rozwiązanie klasztoru kanoników regularnych w 1809 r., które spowodowało spore braki personalne duchownych²⁰.

AKMI 77, Series personarum instituti Canonorum Regularium Lateranensium in Canoniam et Decanatu Krzepicensi (1791), bp.; Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza (AACz), sygn. Księgi metrykalne (KM) 1224, Liber mortorum 1787–1807, s. 46.

¹⁵ Oficjał wieluński ks. Hipolit Chrzanowski w 1815 r. wspominał o zapisanych 96 skojcach. Zob. AACz, sygn. Księgi konsystorskie (KK) 24, Pismo Oficjała Generalnego Łowickiego do Jaśnie Wielmożnego Prefekta Departamentu Kaliskiego z 30 IX 1815, s. 7–9.

¹⁶ Zapis ten nastęrcza pewnych trudności. Ks. Stanisław Muznerowski sugeruje, że przynależał on dla ubogich mieszkających w przytułku plebańskim przy kościele św. Jakuba – „przy strumieniu”. Z drugiej strony funkcjonował dom szpitalny przy kościele Świętego Ducha i on był faktycznym miejscem przeznaczonym dla ubogich. Zob. AACz, sygn. KK 23, Komisja Województwa Kaliskiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 16 X 1830, s. 119; Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, s. 108–111.

¹⁷ AACz, sygn. KK 23, Spis fundusów i przychodów probostwa szpitalnego w Krzepicach. Protokół z 22 XI 1818, s. 19–21.

¹⁸ Tamże; Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, s. 110–111.

¹⁹ AACz, sygn. KK 23, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 16 X 1830, s. 119.

²⁰ K. Łatak, *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*, Łomianki 2022, s. 243.

Wraz z utworzeniem Królestwa Polskiego w 1815 r. władze rosyjskie podjęły się inwentaryzacji wszelkich dóbr kościelnych. Jedną z pierwszych rewizji w parafii krzepickiej dotyczyła prepozytury szpitalnej. Reskrypt Komisji Województwa Kaliskiego (KWK) wydany 13 sierpnia 1817 r., oraz dwukrotnie ponawiany przez urzędników ks. Franciszka Sosnowskiego i Karola Głotza w grudniu 1817 r. i czerwcu 1818 r., zarządzał ostateczną kontrolę prepozytury szpitalnej na 22 listopada 1818 r. Rozległość gruntowa zmusiła komisarzy do przeprowadzenia inwigilacji w ciągu dwóch dni. Rewizja odbyła się w obecności prebendarza ks. Ignacego Westerowskiego²¹ i aktuariusza ekonomii krzepickiej Karola Stadlera (zastępca naddzierżawcy). Komisarze żądali przedstawienia mapy rozmiarowej gruntów i tzw. rejestrów sześcioletnich, które sporządziła Komisja Cywilno-Wojskowa w 1789 r. Ówczesny prepozyt szpitalny – ks. Antoni Chmielarski CRL na polecenie Konsystorza Generalnego Łowickiego przesłał je do niego, skąd nie powróciły do Krzepic, mimo licznych pism w tej sprawie, dlatego nie można był ich przekazać komisji do wglądu²².

2. Prawodawstwo kościelno-cywilne w zakresie szpitalnictwa w okresie porozbiorowym

Pod koniec XVIII w. na ziemiach polskich dokonał się szereg zmian w zakresie polityki społecznej, które były bardzo ważne dla szeroko rozumianej szpitalnicy. Idee oświeceniowe przyniosły zupełnie nowe spojrzenie na troskę państwa o zdrowie obywateli. Od wyboru na króla Stanisława Augusta Poniatowskiego rozpoczęto działania mające na celu zsekularyzowanie, zreformowanie i objęcie szpitali kontrolą państwową. W tym celu, już w 1775 r., sejm powołał do życia komisję szpitalną (Koronna i Litewska), w których kompetencjach znalazło się przystosowanie szpitalnictwa polskiego do nowego prawodawstwa. W ich zarządzie zasiadali biskupi i szlachta. Planowano powołanie w każdym

²¹ Ks. Ignacy Westerowski – ur. 1757 r., krzepiczanie, mansjonarz w Mszczonowie, kanonik łowicki, prebendarz szpitalny w Krzepicach w latach 1813–1820, zm. w 1820 r. Zob. AACz, sygn. KK 24, Pismo abpa Ignacego Raczyńskiego do ks. Franciszka Sienickiego z 28 XI 1813, s. 1; AACz, sygn. KM 4064, Księga zmarłych, s. 12.

²² Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (KRWRiOP) wystosowała dwa dokumenty odnośnie do inwentaryzacji dóbr kościelnych: pierwszy 15 IV 1817 r. i drugi 7 X 1817 r. Konsystorz Generalny Łowicki wezwaniem ogólnym z 7 II 1814 r. zobligował wszystkie parafie do przesłania map gruntów kościelnych i rejestrów sześcioletnich do wglądu. Zob. AACz, sygn. KK 23, Spis funduszy i przychodów probostwa szpitalnego w Krzepicach. Protokół z 22–23 XI 1818, s. 12.

województwie jednego szpitala generalnego jako instytucji nadzorującej prace pozostałych placówek opiekuńczych. Fundusze i budynki szpitalne miały zostać uporządkowane. Do szpitali zamierzano przyjmować i otaczać opieką lekarską chorych, kobiety w ciąży i niezdolnych do pracy, a nawet dysydentów. Osoby te należało otoczyć fachową opieką, także lekarską. W dalszym zamyśle zamierzano likwidację przytułków parafialnych. Wraz z upadkiem w 1780 r. Komisji Szpitalnych, nadzór nad szpitalnictwem przejęły Komisje Dobrego Porządku, a w 1789 r. komisje cywilno-wojskowe. Po upadku Rzeczypospolitej reformy nad wprowadzeniem nowoczesnego szpitalnictwa, którego główną cechą miało być leczenie, kontynuowały władze zaborcze²³. Niestety, ośrodki te bardzo często borykały się z problemami finansowymi, a nierzadko z obojętnością lokalnego duchowieństwa, przez co te tylko wegetowały. Władze kościelne, w sukurs którym szły władze państwowe, postulowały zakładanie w parafiach towarzystw dobroczynnych (zwanych też towarzystwami miłosierdzia), których fundusze miały zasilać czynną pomoc charytatywną, a mniej dewocyjną²⁴.

Ziemie wcielone do monarchii Hohenzollernów były poddawane pruskiemu prawu dotyczącemu działalności dobroczynnej²⁵. Opierało się ono na tzw. porządkach kościelnych z XVI w., które nakazywały tworzyć gminne kasy ubogich i rugować z przestrzeni publicznej obcych żebraków. W 1794 r., kiedy szpitale zostały uznane za własność społeczną, odebrane administracji duchownej (zakonów czy prepozytów) przekazano je w miastach pod zarząd komisji zajmujących się ubogimi (*Armen-Direction*)²⁶. Wiadomo, że w 1800 r. prawo patronatu nad prebendą szpitalną w połowie

²³ S. Litak, *Kościół w Polsce w okresie oświecenia do 1795 r.*, w: *Historia Kościoła*, t. 4, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, Warszawa 1987, s. 447; M. Banaszek, *Historia Kościoła katolickiego*, Warszawa 1987, s. 209.

²⁴ J. Wysocki, *Dzieje Kościoła w Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, s. 85.

²⁵ Krzepice zostały wcielone do Prus w trakcie drugiego rozbioru Rzeczypospolitej w 1793 r. i znajdowały się w trajektorii prawodawstwa pruskiego do 1807 r., kiedy miasto weszło w skład Księstwa Warszawskiego. Większa stabilizacja nastąpiła po 1815 r., kiedy w wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego obszar Księstwa Warszawskiego został włączony do Królestwa Polskiego pod rosyjską zwierzchnością. Zob. D. Złotkowski, *Krzepice w XIX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, w: *Krzepice a historia Rzeczypospolitej*, red. A. Zakrzewski, Krzepice 2008, s. 111.

²⁶ K. Doła, *Szkice z działalności dobroczynnej i społecznej Kościoła katolickiego na historycznych ziemiach polskich do 1918 r.*, w: *Res sacra miser. Studia z dziejów dobroczynności i opieki społecznej*, red. F. Wolnik, Opole 2014, s. 141.

należało do rządu pruskiego, w połowie do mieszczan, gdyż w Prusach Południowych władze zaborcze nie odważyły się na całkowity zabór mienia kościelnego²⁷. W okresie Księstwa Warszawskiego funkcjonowanie tej instytucji podlegało zastanej stagnacji po poprzednim zarządcy. Po Kongresie Wiedeńskim, w 1817 r. sprawy opieki społecznej i nadzoru nad szpitalami w Królestwie Polskim poddano Radzie Ogólnej Nadzorczej i Radom Szczegółowym Nadzorczym poszczególnych województw. W ich skład wchodził zazwyczaj duchowni. Ubogich, poza szpitalami, zaopatrywały gminy z własnych funduszy i zezwalały na żebranie przed kościołami osobom znanym w danej miejscowości. W pierwszej ćwierci XIX w. postulowano łączenie grup żebraczych przy folwarkach, które gwarantowały większą trwałość przytułków i subsydiowanie mogących pracować²⁸.

Następstwa polityczne, zwłaszcza upaństwowienie zakładów dobroczynnych w okresie pruskim, spowodowały zamieszanie w zakresie kompetencji nad prebendą szpitalną. W omawianym przedziale czasowym parafia krzepicka przeszła w 1818 r. spod administracyjnego zarządu archidiecezji gnieźnieńskiej do diecezji kujawsko-kaliskiej²⁹. W 1821 r. oficjał wieluński – ks. Hipolit Chrzanowski³⁰ sugerował całkowite przekazanie zarządu nad szpitalem władzom kościelnym. Wiązało się to z weryfikacją dostępnej dokumentacji odnośnie do funduszy kościoła szpitalnego. Ówczesny proboszcz krzepicki – ks. Franciszek Sienicki³¹

²⁷ Protokół wizytacji z 1800 r. mówi tylko o patronacie rządowym nad szpitalem, gdyż mieszczanie zaniebdywali składanie danin na jego rzecz. Zob. ArDWł, sygn. 03102 (dawna sygn. AAG. Wiz. 102), *Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis ex mandato Celissimi Principis Archiepiscopi Gnesnensis per Carolum Wolski canonicum collegiatorum Lanciensis et Vielunensis Decanus forneum Krzepicensem die 30 X 1800*, s. 16; W. Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej. Okres kujawsko-kaliski 1818–1925*, Włocławek 2018, s. 759; J. Wysocki, *Kościół katolicki pod zaborem pruskim (1772–1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, s. 134.

²⁸ Doła, *Szkice z działalności dobroczynnej i społecznej*, s. 136–137.

²⁹ Parafia św. Jakuba i prebenda szpitalna Świętego Ducha znajdowały się do 1818 r. w dekanacie krzepickim, w tzw. *Territorium Vielunense*. Po reorganizacji granic diecezji w 1818 r. podział dekanalny pozostał ten sam, z tą różnicą, że dekanat ten wszedł w struktury diecezji kujawsko-kaliskiej. Zob. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011, s. 86.

³⁰ Ks. Hipolit Chrzanowski – ur. 13 VIII 1765 r. w Rększowicach, sędzia surogat wieluński i kanonik tamtejszej kolegiaty, proboszcz w Dziętkowicach w latach 1791–1848, ostatni archidiacon *Territorium Vielunense*. Zob. K. Kęsik, *Pruska dominacja w Territorium Vielunense (1793–1806)*, „Rocznik Wieluński”, 20(2020), s. 104.

³¹ Ks. Franciszek Sienicki – ur. w 1765 r. na Kujawach, proboszcz krzepicki w latach 1810–1824, zmarł w Kaliszu w 1839 r. Zob. AACz, sygn. KK 23, Pismo ks. Sienickiego do

przedłożył erekcję prepozytury szpitalnej zawartą w *Librum Beneficiorum Proventium Culesiastuorum de anno 1521* i opis funduszków szpitalnych sporządzony na polecenie władz pruskich w 1803 r. Burmistrz krzepicki – Erazm Tarchalski³² ujawnił identyczne dokumenty dotyczące szpitala, jak przedstawione przez proboszcza. Oficjał wieluński uznał, że podział funduszy przeznaczanych osobno na kościół szpitalny i na ubogich nie był możliwy, dlatego zalecał czekać na decyzję Stolicy Apostolskiej, która miała podjąć decyzję co do prepozytury szpitalnej i jego uposażenia³³. Decyzją z dnia 22 listopada 1821 r. KRWRiOP podzieliła fundusze prebendy na dwie części, z których jedną przeznaczyła na utrzymanie ubogich, drugą z zapisów funduszowych wcieliła do kościoła parafialnego³⁴.

W praktyce zarządu szpitalami wytworzyła się funkcja prowizorów. Byli oni wybierani zazwyczaj spośród radnych lub ławników przez magistrat i prepozyta, wyjątkowo przez samego prepozyta za zgodą rady, lub czyniła to rada miejska, przedstawiając tylko prepozytowi. Zabiegano, by byli to ludzie uczciwi i szlachetni. Do ich zadań należało korzystne lokowanie kapitałów szpitalnych, naprawa zabudowań, kontrola dzierżaw gruntów, zbieranie jałmużny na biednych, organizowanie opieki medycznej³⁵. Pewne jest, że w Krzepicach zajmowali się tymi sprawami, zwłaszcza, że kilkakrotnie jest mowa o naprawach budynków pod ich nadzorem w latach 1793–1826. Wśród znanych prowizorów krzepickich w latach 1793–1800 udało się jedynie ustalić: Filipa Parowicza i Józefa Wąsińskiego, w 1806 r. miejsce pierwszego zajął krzepiczanie o nazwisku Jarowicki³⁶.

Prześwietnego Konsystorza Generalnego Diecezji Kaliskiej z 9 III 1825 r., s. 181; Pismo ks. Jankowskiego do Jaśnie Oświeconego Mości Księcia Pana mojego Najłaskawszego z 26 II 1812 r.; sygn. KD 121, s. 217–218; ArDWł, sygn. AKGWłocł. pers. nr 495, Siennicki Franciszek, Pismo Rządu Gubernialnego Kaliskiego do Urzędu Muncypalnego Miasta Kalisza z 31 III 1893, s. 10.

³² Erazm Tarchalski, burmistrz krzepicki w latach 1808–1845. Zob. Archiwum Państwowe w Łodzi, sygn. Rząd Gubernialny Piotrkowski 1896, Akta osobiste Erazma Tarchalskiego burmistrza miasta Krzepic.

³³ AACz, sygn. KK 23, Opis kościoła szpitalnego sporządzony przez ks. Hipolita Chrzastowskiego z 16 IV 1821, s. 41–42.

³⁴ Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, s. 111.

³⁵ Doła, *Szkice z działalności dobroczynnej i społecznej*, s. 433–442.

³⁶ ArDWł, sygn. 03102, *Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis*, s. 19; tamże, sygn. 0395 (dawna sygn. AAG. Wiz. 95), *Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach w dekanacie tymże spisany roku 1797*, s. 26; AACz, sygn. KD 122, *Pismo prowizorów szpitalnych z 27 X 1808*, s. 125.

3. Zabudowa krzepickiej prepozytury

Zespół prepozytury tworzyły zazwyczaj: drewniany kościół, niewielki dom dla prebendarza utożsamiany z plebanią oraz budynek dla pensjonariuszy. W tego rodzaju fundacjach był to najczęściej budynek o dwóch obszernych izbach przedzielonych sienią. Jedną z izb zajmowali mężczyźni, drugą kobiety. W prepozyturach na ziemiach polskich kompleks szpitalny tworzyły także inne zabudowania gospodarcze, takie jak obora, stajnia, stodoła i wozownia³⁷. W realiach krzepickiej prebendy nie da się wydzielić wszystkich tych elementów. Na pewno był kościół, plebania i budynek szpitalny. Wiadomo, że na przełomie XVIII i XIX w. była mowa jeszcze o czterech innych budynkach w obejściu prebendy, które służyły do spraw gospodarczych. Grunty szpitalne były dzierżawione oraz nie utrzymywano żywego inwentarza, dlatego zapewne były one użytkowane przez dzierżawców.

3.1. Kościół i cmentarz

Drewniany kościół prepozytury szpitalnej posiadał wymiary (podane w łokciach): 35x21x10³⁸. W latach niewoli narodowej opieka duszpasterska była w nim sprawowana przez duchownych w sposób nieregularny. Bardzo gorliwy prepozyt – ks. Antoni Chmielarski CRL obsługujący prebendę od 1781 r. do swojej śmierci w 1798 r. był ostatnim duchownym, któremu zależało na utrzymaniu tego beneficjum. Z racji, że był rodakiem krzepickim, starał się ze wszystkich sił dbać o wysoki poziom zabudowy sakralnej w podległej mu prepozyturze, o czym wspominają źródła archiwalne. Kolejni prebendarze nie posiadali ambicji administracyjnych w zespole szpitalnym. Po dwuletniej przerwie prebendę objął ks. Benedykt Nowakowski CRL³⁹, następnie ks. Possydon Nowiński CRL⁴⁰, ks. Patrycy Jankowski CRL⁴¹

³⁷ S. Litak, *Szpitalne w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka*, w: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Kruppé, Warszawa 1998, s. 25.

³⁸ AACz, sygn. KK 24, Taxa budynków szpitalnych w mieście Krzepicach z lipca 1822, s. 43–44.

³⁹ Ks. Benedykt Nowakowski CRL – ur. 1775 r., kanonik regularny, kanonik łowicki, komendant parafii w Starokrzepicach, prebendarz szpitalny w Krzepicach w latach 1800–1802. Zob. AR-DWł, sygn. 03102, *Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis*, s. 16–17.

⁴⁰ Ks. Possydon Nowiński CRL – ur. 1743 r., kanonik regularny, prepozyt szpitalny w Krzepicach od 1802 r. do śmierci 28 IV 1806 r. Zob. AAG, sygn. AKM I 77, *Series personarum instituti Canonicorum Regularium Lateranensium in Canonia et Decanatu Krzepicensi (1791)*, b.p.; AACz, sygn. KM 1224, *Metrica mortuorum [1787–1807]*, s. 101–102.

⁴¹ Ks. Patrycy Jankowski CRL – ur. 1765 r., kanonik regularny, proboszcz krzepicki w latach 1793–1803, następnie prebendarz szpitalny w tym mieście w latach 1803–1812, zmarł

i kapłan diecezjalny – ks. Ignacy Westerowski. Nazewnictwo ich funkcji było zróżnicowane: prebendarz, ekspozyt, komendarz i proboszcz, jednak prawnie uzasadniony był tytuł prepozyta lub prebendarza.

Kościół szpitalny w 1793 r. był trzecim z kolei od czasu pierwotnej lokacji w 1436 r.⁴² Do 1725 r. nosił wezwanie św. Stanisława. W następnych latach częściej spotykano tytuł Świętego Ducha. Jednak do końca swojego istnienia w 1826 r. te dwa wezwania były używane zamiennie lub równocześnie⁴³. Ubożenie kościoła powodował co najmniej od 1770 r. brak subsydiów od rodziny Mężyków i krzepiczian, więc świątynia popadała w ruinę. Najmocniej zniszczony był dach, który w poszyciu posiadał liczne przetarcia i dziury, zwłaszcza w części środkowej. Wszelkie doraźne prace zostały wykonane staraniem i nakładem finansowym ks. Antoniego Chmielarskiego CRL, który czynił to [...] *expentem sit memoriale in perpetuum*⁴⁴. Podczas jego zarządu świątynia prezentowała się przyzwoicie pod względem architektonicznym. Była wyposażona w trzy ołtarze, w których świeżo odrestaurowano obrazy jego staraniem⁴⁵. W głównym ołtarzu znajdowało się cyborium przyozdobione czeskimi kamieniami. Na każdym ołtarzu ustawiono krzyż. Na ołtarzach łącznie było 10 lichtarzy wykonanych snycerską metodą, dwa z nich były odnowione w niedawnym czasie. Jeden portatylny ołtarzowy odnowiono z funduszy kościelnych, drugi własnym staraniem odnowił ks. Antoni Chmielarski CRL. Wzniesiono nowy chór i ustawiono na nim siedmiogłosowy pozytyw. Wewnątrz świątyni znajdowała się zawieszona ambona⁴⁶. Podłoga kościoła została wyłożona nową posadzką. Przy wielkim ołtarzu ustawiono nowe stalle, a ławki przeszły solidną restaurację. W zakrytści znajdowała się mensa z dużymi i małymi szufladami i z antepediami⁴⁷.

jako proboszcz w Kaszewicach k. Bełchatowa 1 III 1834 r. Zob. AACz, sygn. KD 121, *Excerpt* z aktu komisji odbytej w klasztorze krzepickim 7 I 1803, s. 442; tamże, sygn. KK 173, Odpis aktu zgonu ks. Patrycego Jankowskiego z 9 VI 1835, s. 335–336.

⁴² Tamże, sygn. KK 24, Pismo Oficjała Generalnego Łowickiego do Jaśnie Wielmożnego Prefekta Departamentu Kaliskiego z 30 IX 1815, s. 7–9.

⁴³ Romuald Cieśla podaje jeszcze dawniejsze wezwania kościoła: Trójcy Świętej i Świętego Krzyża. W XIX w. nie pojawiała się żadna z tych dwóch tytułatur w dokumentacji źródłowej. Zob: ArDWI, sygn. 03102, *Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis*, s. 15; Cieśla, *Blask dawnych Krzepic*, s. 237.

⁴⁴ „Niech będzie pamiątką dla potomnych”. Zob. ArDWI, sygn. 0395, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach, s. 27.

⁴⁵ Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, s. 112.

⁴⁶ ArDWI, sygn. 0395, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach, s. 25; Muznerowski, *Krzepice w przeszłości*, s. 112, 136.

⁴⁷ ArDWI, sygn. 0395, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach, s. 25.

Podczas dwuletniego braku formalnego prepozyta prowizorowie kierowali przy kościele wszelkimi bieżącymi sprawami. W 1799 r. byli w trakcie naprawy ogrzewania w kościele i szpitalu. Kiedy w 1800 r. ks. Benedykt Nowakowski CRL objął prebendę mógł cieszyć się dobrym stanem drewnianych ścian kościoła. Dach wraz z wieżyczką nadal oczekiwały reparacji, a trzy ołtarze nie miały ukończonych prac renowacyjnych. W wielkim ołtarzu mensa była murowana z naprawionym portatyłem dębowym, co wykonał ks. Antoni Chmielarski CRL. Podłoga w kościele i na chórze oraz drewniane sklepienie prezentowały się przyzwoicie⁴⁸. W okresie zarządu parafią przez ks. Possyдона Nowińskiego CRL nie dokonano praktycznie żadnych doraźnych remontów. Podobnie sprawa miała się w latach 1806–1813, kiedy prebendarzem był ks. Patrycy Jankowski CRL. Kiedy zwracano mu uwagę, aby z wierzchu przybił deski na wieży kościoła, gdyż ich spadnięcie groziło śmiercią przechodniom, oznajmiał: „wolę srebrne antepedium u kanoników regularnych sprawić, niż u was jeden świeczek przybic”⁴⁹.

Po likwidacji klasztoru kanoników regularnych w 1809 r. i przekazaniu probostwa krzepickiego duchowieństwu diecezjalnemu nadal sprawa prebendy szpitalnej, która dotychczas była inkorporowana do parafii, nie doczekała się prawnych rozwiązań. Pierwszy proboszcz diecezjalny – ks. Ignacy Burdziński⁵⁰, widząc w 1810 r. tragiczny stan świątyni szpitalnej był zwolennikiem jej rozebrania, a uzyskane fundusze chciał przeznaczyć na inwalidów z wojen napoleońskich, którzy przebywali w Krzepicach. Prebendarz ks. Patrycy Jankowski nawet w ogóle nie zajmował się swoim kościołem. Ks. Ignacy Burdziński, nie mając aktu erekcji kościoła, nie mógł wówczas zrealizować tych zamierzeń⁵¹. Według opisu świątyni z 28 listopada 1813 r., ściany kościoła były dobre, ale dach na nim zupełnie zepsuty, dlatego całe wnętrze zaciekało wodą w czasie opadów deszczu i śniegu. Stan techniczny wieży oddają następujące słowa: „zdezelowana w całej swej strukturze, że lada powiewem wiatru może upaść i cały dach zawali”⁵².

⁴⁸ ArDWI, sygn. 03102, *Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis*, s. 15–16.

⁴⁹ AACz, sygn. KD 121, Pismo ks. Sienickiego do Jaśnie Oświeconego Pana z 11 IV 1812, s. 239.

⁵⁰ Ks. Ignacy Burdziński – ur. 1763 r., administrator parafii krzepickiej w okresie od 15 VI 1810 do 15 XII 1810, zmarł w 1836 r. w Czastarach. Zob. *Ordo Divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno 1837, Varsaviae* [brw.], s. 116.

⁵¹ AACz, sygn. KD 121, Pismo ks. Ignacego Burdzińskiego do Illustriissime ac Reverendissime Domine z 30 VI 1810, s. 187–188.

⁵² AACz, sygn. KK 24, Pismo Prześwietnego Konsystorza Generalnego z 23 VI 1815, s. 5.

Po odejściu z Krzepic w 1813 r. ks. Patrycego Jankowskiego prebendarzem szpitalnym został ks. Ignacy Westerowski, emerytowany mansonarz mszczonowski, rodak krzepicki. Duchowny zamieszkiwał do swojej śmierci w 1820 r. na plebanii kościoła św. Jakuba⁵³. W latach 1813–1821 świątynia popadła definitywnie w ruinę. Zakazano celebrować w niej jakichkolwiek nabożeństw. Brak funduszy powodował szybką degradację obiektu, co pogłębiło się zdecydowanie pod koniec 1818 r.⁵⁴ Po śmierci duchownego władze kościelne nie mianowały już jego następcy. 20 sierpnia 1820 r. bp Andrzej Wołłowicz⁵⁵ wydał zgodę na rozbiórkę kościoła i stworzył plan rozdysponowania materiałów budulcowych oraz utensyliów, co było konsekwencją pozytywnej decyzji Stolicy Apostolskiej w sprawie likwidacji krzepickiej prebendy⁵⁶. 16 października 1820 r. Komisja Województwa Kaliskiego (KWK) informowała KWRiOP, aby materiały porzbiórkowe przeznaczyć na budowę szkoły elementarnej, a sprzęty kościelne (poza zakrystyjnymi) sprzedać i zasilić zyskiem fundusz religijny⁵⁷. Biskup zgodził się, by z pozyskanego drewna wystawić szkołę i przekazać jej połowę gruntów szpitalnych, a drugą pozostawić na rzecz ubogich, gdyż taka była wola mieszkańców Krzepic⁵⁸. Przypieczętowaniem decyzji o rozbiórce kościoła było stanowisko oficjała wieluńskiego – ks. Hipolita Chrzanowskiego: „nie da się reperować i nie jest też potrzebny”. W tym celu rozpoczął przygotowania do publicznej licytacji elementów budulcowych, w której nie mogli uczestniczyć Żydzi. Zysk otrzymany ze sprzedaży miał być obligatoryjnie przeznaczony na urządzenie budynku szpitalnego. Dotychczasowe wyposażenie kościoła, które wcześniej opisał oficjał, pozostawało do dyspozycji biskupa kujawsko-kaliskiego. Ten chcąc mieć pewność, że właśnie tak zostaną potraktowane utensylia kościelne, zobowiązał do monitorowania tej sprawy proboszcza krzepickiego – ks. Franciszka Sienickiego i obywateli miejskich – Tomasza Gotlika i Józefa Wojciechowskiego⁵⁹. Otaksowanie

⁵³ Tamże, s. 5–6.

⁵⁴ AACz, sygn. KK 23, Spis funduszków i przychodów probostwa szpitalnego w Krzepicach. Protokół z 22 XI 1818, s. 19–21; tamże, sygn. KK 24, Pismo Prześwietnego Konsystorza Generalnego z 23 VI 1815, s. 6.

⁵⁵ Bp Andrzej Wołłowicz – ur. 1750 r., biskup kujawsko-kaliski od 1818 r. do śmierci w 1822 r. Zob. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 84–85.

⁵⁶ AACz, sygn. KD 121, Pismo KWRiOP z 21 XI 1820, s. 23.

⁵⁷ Tamże, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do KWRiOP z 16 X 1820, s. 19.

⁵⁸ Tamże, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do KWRiOP z 20 XII 1820, s. 24–25.

⁵⁹ AACz, sygn. KK 23, Opis kościoła szpitalnego sporządzony przez ks. Hipolita Chrzanowskiego z 16 IV 1821, s. 44.

kościół szpitalny w 1822 r. obrazuje wartość i jakość materiałów budowlanych do ponownego wykorzystania przy budowie kaplicy cmentarnej. Wartość desek ze ścian kościoła oceniono na 168 zł, belek na 25 zł, krokwi na 12 zł, drzwi z oknami na 20 zł. Przewidywany łączny dochód oscylował wokół kwoty 544 zł⁶⁰.

Pozytywna opinia na rozbiórkę świątyni wydana przez Stolicę Apostolską i KWRiOP czekała dość długo na realizację. Jeszcze 19 maja 1824 r. proboszcz krzepicki – ks. Albin Stawicki⁶¹ przynaglał decydentów do rychłej rozbiórki kościoła, gdyż w ścianach i dachu był totalnie zdezelowany i tracił na wartości⁶². Okazało się, że brakowało zgody konsystorza piotrkowskiego na dokonanie tzw. desekracji⁶³ świątyni, po której można było rozpocząć ewentualną licytację⁶⁴.

Sprawa okazała się złożona. W 1822 r. diecezję kujawsko-kaliską objął nowy ordynariusz – bp Józef Koźmian, który w sposób niemrawy, ale rzetelny, osobiście rewidował wszelkie bieżące sprawy dziejące się w diecezji przez siebie objętej. Władze magistrackie i wojewódzkie nie wiedziały o wahaniach biskupa w tej sprawie. W lipcu 1825 r. KWK informowała konsystorz piotrkowski o konieczności szybkiej rozbiórki kościoła⁶⁵. W grudniu tego roku burmistrz Krzepic – Erazm Tarchalski osobiście mobilizował komisję wojewódzką do podjęcia ostatecznych kroków względem kościoła szpitalnego, gdyż od uzyskania zgody od władz kościelnych i rządowych na jego rozbiórkę, nic z nim nie zrobio-

⁶⁰ AACz, sygn. KK 24, Taxa budynków szpitalnych w mieście Krzepicach z lipca 1822, s. 43–44.

⁶¹ Ks. Albin Stawicki – ur. 1769 r., był proboszczem m.in. w Komornikach i Praszce, dziekanem wieluńskim, proboszczem w Krzepicach od 1824 r. do swojej śmierci w 1827 r. Zob. ArDWi, Akta wizytacji biskupów kujawsko-kaliskich, sygn. 045 (dawna sygn. ABKKal. Wiz. 5(387); 43), Wizytacja dekanatu krzepickiego z 1824 r., Działo się na probostwie w Praszce 1824 roku z d. 20 XII, s. 298; AACz, sygn. KM 2738, Unikat aktów zmarłych parafii rzymskokatolickiej Praszka [1826–1836], s. 54.

⁶² AACz, sygn. KK 24, Pismo ks. Albina Stawickiego do Illustrissimum ac Reverendissimum Officium z 19 V 1824, s. 53.

⁶³ Ekssekracja – utrata sakralnego charakteru miejsca przeznaczonego do sprawowania liturgii. Aby mogło dojść do tej czynności, ściany kościoła musiałyby się w większości zapaść, co w przypadku kościoła szpitalnego w Krzepicach zaistniało, Zob. B. Z u b e r t, *Ekssekracja*, w: EK, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, t. 4, Lublin, 1985, k. 820–821.

⁶⁴ AACz, sygn. KD 122, Pismo Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego do WJX. Stawickiego Dziekana Krzepickiego z 6 VIII 1824, s. 29.

⁶⁵ AACz, sygn. KK 24, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 15 VII 1825, s. 55.

no⁶⁶. Nowy biskup w dniu 1 sierpnia 1825 r. zlecił dziekanowi krzepickiemu po raz kolejny opisać faktyczny stan kościoła Świętego Ducha. Po wizji dziekańskiej biskup, za jego sugestią, przedłożył dwie możliwości: 1) dokonać reparacji obiektu lub 2) przenieść go na cmentarz „za miastem”⁶⁷. Z przygotowanego przez dziekana raportu wynikało, że kościół był w fatalnym stanie: dach z wieżą wpadł do środka, krokwie i belki przegniły, a dobrego drewna było na tyle mało, że trudno byłoby postawić kaplicę na cmentarzu⁶⁸. Okna nie posiadały szyb, a podłoga kompletnie zgniła. Jedynie przydatne elementy stanowiły drewniane ściany, z których średnio co trzecia deska mogła być użyta do ponownej budowy. Władze kościelne miały świadomość, że odzyskany materiał z trudem wystarczyłby na postawienie małej kaplicy cmentarnej lub składnicy ciał zmarłych⁶⁹.

W październiku 1825 r. bp Józef Koźmian zalecił ostatecznie przenieść kościół na cmentarz grzebalny, aby w okresie letnim lub z racji zgonów na choroby zakaźne, przetrzymywać w nim ciała zmarłych do chwili pochówku. Pomysł ten przypadł do gustu miejscowemu burmistrzowi, który zaoferował się przewieźć drewno z rozbiórki na cmentarz. Fundusze ze sprzedanych okien i drzwi postanowiono przekazać na budowę kaplicy cmentarnej⁷⁰. Biskup kujawsko-kaliski dopiero 14 marca 1826 r. wydał zgodę na desakrację kościoła szpitalnego i jego definitywną rozbiórkę⁷¹. Konsystorz piotrkowski dał polecenie proboszczowi krzepickiemu – ks. Albinowi Stawickiemu, aby dołożył wszelkich starań do optymalnego wykorzystania materiałów budulcowych z rozbieranego kościoła do wzniesienia kaplicy cmentarnej⁷². Kościół św. Jakuba

⁶⁶ Bp Józef Szczepan z Rzeczycy Koźmian – ur. w 1773 r. w ziemi lubelskiej, biskup kujawsko-kaliski w latach 1823–1831. Zob. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 85–89.

⁶⁷ AACz, sygn. KD 122, Pismo Biskupa Kujawsko-Kaliskiego do dziekana dekanatu krzepickiego z 1 VIII 1825, s. 35.

⁶⁸ Tamże, Monit dziekana krzepickiego, s. 35.

⁶⁹ Tamże, Sprawozdanie dziekana krzepickiego w sprawie kościoła św. Ducha z 9 VIII 1825, s. 36.

⁷⁰ AACz, sygn. KK 24, Pismo Kacpra Tarczałowskiego do Wielmożnego Komisarza Województwa Kaliskiego z 16 XII 1825, s. 57, 75; tamże, Pismo Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego do WJX. Stawickiego Administratora Parafialnego Krzepickiego z 29 X 1825, s. 33.

⁷¹ Tamże, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 14 III 1826, s. 59.

⁷² AACz, sygn. KD 122, Pismo Oficjała Piotrkowskiego do WJX. Stawickiego Dziekana Krzepickiego z 3 III 1826, s. 40.

w tym czasie wymagał gruntownych napraw, które pochłaniały wszelkie dochody parafialne. Z racji problemów finansowych sprawa budowy kaplicy cmentarnej przeciągała się w czasie⁷³. Ostatecznie 26 kwietnia 1826 r. proboszcz poinformował konsystorz piotrkowski o ukończonym demontażu kościoła szpitalnego i przewiezieniu zdrowego drewna na cmentarz. Z licytacji spróchniałego drewna zebrano 180 zł, które zasiły budżet budowy. Podjęto też starania, by władze kościelne wyraziły zgodę na sprzedaż czterech wiązków szypułkowych i sześciu osiczyn rosnących przy dotychczasowym kościele szpitalnym, aby wspomóc budżet budowlany. W tym czasie rozpoczęto budowę kaplicy na cmentarzu za miastem, którą ulokowano pośród kilkudziesięciu grobów, które już tam były od 1798 r. Ks. Albin Stawicki chciał sprzedać plebanię prebendy i wydzierżawić grunt pokościelny liczący 80 prętów, by tym sposobem wspomóc budowę kaplicy cmentarnej. Ta kwestia nie da się ostatecznie wyjaśnić⁷⁴.

3.1.1. Utensylia kościoła

Należyte wyposażenie kościoła w aparaty i księgi liturgiczne stanowiło podstawę do wypełniania praktyk religijnych przez duchownych i wiernych. Kościół szpitalny w Krzepicach był w omawianym czasie wystarczająco zaopatrzone we wszelkie utensylia kościelne. Po śmierci ks. Antoniego Chmielarskiego CRL 1 grudnia 1798 r. nastąpiła dwuletnia przerwa w regularnej posłudze duszpasterskiej w prebendzie⁷⁵. Od 1800 r. kolejni duchowni oddelegowani do beneficjum szpitalnego: ks. Benedykt Nowakowski CRL, ks. Possydon Nowiński CRL, ks. Patrycy Jankowski CRL i ks. Ignacy Westerowski, często wbrew własnej woli, większość czasu poświęcali sprawom kościoła św. Jakuba z racji częstych braków podopiecznych, którymi najczęściej byli żebracy. Odległość z prebendy do kościoła parafialnego liczyła zaledwie ok. 120 kroków, dlatego proboszcz chętnie angażował prepozytów do prac parafialnych, gdyż nie było stałego wikariusza. Tendencja ta skłaniała władze kościelne do przeniesienia utensyliów kościelnych do parafii, które ich koniecznie potrzebowały⁷⁶.

⁷³ Tamże, Pismo Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego do WJX. Stawickiego Dziekana Krzepickiego z 30 III 1826, s. 41.

⁷⁴ Tamże, Pismo ks. Lefranca do Illustrissime Excellentissime ac Reverendissime Domine z 6 V 1826, s. 83–88.

⁷⁵ AACz, sygn. KM 1224, Liber mortorum [1787–1807], s. 46.

⁷⁶ AACz, sygn. KD 121, Replika X. Jankowskiego przeciw tłumaczeniu JX. Sienickiego proboszcza z 11 IV 1812, s. 346.

Tabela 1. Uensylia kościoła szpitalnego w 1797 r.

Lp.	Przedmiot	Opis	Liczba	Informacje dodatkowe
1.	kielich	srebrny, wyłaczany wewnątrz i zewnątrz, z pateną dwustronną	1	zakupiony staraniem ks. Antoniego Chmielarskiego CRL
2.	lampa	mosiężna, zewnątrz pobielana	1	–
3.	kropielnica	miedziana	1	zawieszona przy zakrystii
4.	kociołek do wody święconej	mosiężny	1	zawieszony przy drzwiach kościelnych
5.	dzwon	większy	1	zakupiony kosztem ks. Antoniego Chmielarskiego CRL
6.	sygnatury	małe (90 funtów wagi)	2	słuczone przy spuszczeniu z wieży i stopione ze spiżem w Krakowie; po nagłej śmierci ludwisarza przepadła zaliczka oraz sygnatury, których już nie odzyskano
7.	ornat	bogaty, ozdobiony kwiatami ze srebrnej nici	1	w komplecie, z tego samego materiału, stuła, welon, bursa i umbrakulum
8.	ornat	biały, ozdobiony kwiatami ze srebrnej nici	1	skradziony (w ostatnim czasie)
9.	ornat	biały, stary	1	z rekwizytami mszalnymi
10.	ornat	czerwony, nowy	1	z rekwizytami mszalnymi
11.	ornat	czarny, „niedawny”	1	z albą, obryłami, ręcznikami, ręczniczkami i świecami
12.	ornat	zielony, „przystojny”	1	z rekwizytami mszalnymi
13.	bielizna kościelna	brak		skradziona (w ostatnim czasie)
14.	alba	nowa, z koroną	1	zakupiona po kradzieży, z dwoma humerałami

Źródło: ArDWI, sygn. 0395, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach w dekanacie tymże spisany w roku 1797, s. 25–26.

Po śmierci ks. Ignacego Westerowskiego w grudniu 1820 r. bp Andrzej Wołłowicz uznał, że kościół św. Jakuba w Krzepicach był wy-

starczająco uposażony, dlatego pozostałe wyposażenie polecił rozdysonować do innych parafii. Aby proboszcz krzepicki – ks. Franciszek Sienicki nie był pokrzywdzony przy ich podziale, biskup polecił KWK wyznaczyć komisarza nadzorującego tę sprawę⁷⁷. 16 kwietnia 1821 r. oficjał archidiaconatu wieluńskiego – ks. Hipolit Chrzanowski wraz z notariuszem – ks. Mateuszem Lisieckim⁷⁸ i komisarzem cywilnym (bez podania nazwiska), dokonali spisu *fundi instructi* kościoła szpitalnego. Uposażenie było już zdecydowanie uboższe, niż miało to miejsce podczas spisu w czasie wizytacji ekstraordynacyjnej w 1797 r. Wśród przedmiotów kościelnych nadających się do ponownego wykorzystania wyliczono:

Tabela 2. Uposażenie ogólne kościoła szpitalnego w 1821 r.

Lp.	Przedmiot	Opis	Liczba
1.	ołtarze	drewniane, niemalowane	3
2.	sygnatura	pęknięta	1
3.	kielich z pateną	srebrne	1
4.	ornat	biały z galonikiem fryzykowym	1
5.	ornat	zielony, stary	1
6.	alba	plócienna	1

Źródło: AACz, sygn. KK 23, Opis kościoła szpitalnego sporządzony przez ks. H. Chrzanowskiego z 16 kwietnia 1821, s. 37.

Ks. Hipolit Chrzanowski, mając odpowiednie rozeznanie wśród kościołów *Territorium Vielunense* postulował przekazanie trzech ołtarzy z kościoła szpitalnego do odbudowanego po pożarze w 1803 r. kościoła w Żytliowie. Nakłaniał konsystorz łowicki, by w tej materii wydał decyzję stosunkowo szybko, gdyż kościół szpitalny nie posiadał dachu i deszcze powodowały zalewanie jego wnętrza. W połowie 1821 r. proboszcz żytniowskiej parafii – ks. Paweł Podkuliński przeniósł do swojego kościoła ołtarze z krzepickiej prepozytury, kielich srebrny z pateną, dwa ornaty z alba, ambonę i ławki drewniane. W 1825 r. zdemontowano dzwonnici-

⁷⁷ AACz, sygn. KK 24, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do KWRiOP z 20 XII 1820, s. 24–25.

⁷⁸ Ks. Mateusz Lisiecki, członek kapituły wieluńskiej, wicedziekan wierszowski, proboszcz w Czastarach i Wójcinie. Zob. Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej*, s. 543, 551, 568, 651, 658; Kęsik, *Pruska dominacja w Territorium Vielunense (1793–1806)*, s. 110.

cę szpitalną, którą również przewieziono do Żytniowa⁷⁹. Mała sygnatura z kościoła była w posiadaniu burmistrza Krzepic⁸⁰. Pozytyw grający, będący w złym stanie technicznym, przekazano kościołowi parafialnemu w Działoszynie, w którym nie było wówczas żadnego instrumentu grającego. Balaski, nazywane burta, oddano do Dietrzykowic, gdzie ks. Hipolit Chrzanowski był wówczas proboszczem⁸¹. Pozostałe sprzęty przekazano do kościoła parafialnego w Krzepicach. Wśród tych utensyliów były: ornaty (biały i zielony), dwie alby (jedna płócienna i druga zniszczona), sygnatura (stłuczona), mszał odświętny i pęknięta sygnaturka⁸².

3.2. Mieszkanie prebendarza i zabudowa szpitalna

W chwili aneksji obszaru krzepickiego przez państwo pruskie plebania szpitalna posiadała dwie izby i komorę, a cała była przykryta nowym dachem⁸³. Fundamenty wymagały jednak reparacji. Jeden pokój posiadał dwa piece grzewcze⁸⁴. Pod koniec 1810 r. proboszcz krzepicki – ks. Ignacy Burdziński otrzymał informację od władz konsystorskich, że plebania prebendy w części lub całościowo powinna zostać rozebrana, a dochód ze sprzedaży budulca miał zasilić fundusz dla ubogich. Projekt ten nie miał dalszej kontynuacji. W tym roku ówczesny prebendarz – ks. Patrycy Jankowski CRL został przeniesiony na plebanię przy kościele św. Jakuba. Rozwiązanie to nie przypadło do gustu tamtejszemu proboszczowi, dlatego duchowny częściej przebywał na plebanii prepozytury. Przez pewien czas ks. Patrycy Jankowski mieszkał tam wraz z bratem i jego żoną⁸⁵. Przez kilka lat na tej plebanii mieścił się sąd polubowny, który nie cieszył się uznaniem

⁷⁹ Kościół w Żytniowie wraz zabudowaniami plebańskimi spłonął w 1803 r. Jego odbudowa, staraniem rodzin Kasuckich i Lipnickich, a także ogółu parafian, zakończyła się w 1809 r. Jeszcze w 1820 r. brakowało w nim ołtarzy, o czym wspominał oficjał wieluński. Zob. AACz, sygn. KK 23, Opis kościoła szpitalnego sporządzony przez ks. Hipolita Chrzanowskiego z 16 IV 1821, s. 38; tamże, sygn. KD 122, Sprawozdanie dziekana krzepickiego w sprawie kościoła św. Ducha z 9 VIII 1825, s. 36; Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej*, s. 662.

⁸⁰ AACz, sygn. KK 24, Pismo ks. Albina Stawickiego do Illustrissimum ac Reverendissimum Officium z 19 V 1824, s. 53.

⁸¹ AACz, sygn. KK 23, Opis kościoła szpitalnego sporządzony przez ks. Hipolita Chrzanowskiego z 16 IV 1821, s. 38.

⁸² Tamże; AACz, sygn. KD 122, Sprawozdanie dziekana krzepickiego w sprawie kościoła św. Ducha z 9 VIII 1825, s. 36.

⁸³ ArDWł, sygn. 0395, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach, s. 26.

⁸⁴ ArDWł, sygn. 03102, Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis, s. 16.

⁸⁵ AACz, sygn. KD 121, Pismo ks. Ignacego Burdzińskiego do Jaśnie Wielmożnego Pana i Dobrodzieja z 27 XI 1810, s. 210; tamże, Pismo ks. A. Taczanowskiego do Najdostoj-

społecznym z racji swej stronnicości na korzyść lokalnych przemysłowców. Sędziowie zaprzyjaźnieni z prebendarzem zezwalali na nielegalne sprowadzanie alkoholu ze Śląska, a plebania była istnym magazynem. Takie zajścia zmusiły władze diecezjalne do przeniesienia prebendarza z Krzepic na inną placówkę⁸⁶.

O ile szpitalem i obiektami gospodarczymi zajmowali się prowizorowie, o tyle stanem plebanii miał zajmować się prebendarz. Jednak ks. Ignacy Westerowski doprowadził do silnego zaniedbania miejsca swojego docelowego miejsca zamieszkania⁸⁷. Pod koniec 1820 r. władze województwa kaliskiego uznały, że plebania szpitalna, po koniecznych naprawach, powinna zostać przeznaczona na szpital, który aktualnie był całkowicie zniszczony. Materiał na naprawę miał pochodzić z rozbieranego przytułku⁸⁸. Plebania w 1822 r. była pokryta słomą i posiadała następujące wymiary (podane w łokciach): 33x14 $\frac{1}{4}$ x4. Wartości poszczególnych elementów budulcowych oszacowali znawcy i ustalili ich cenę: belki – 123,6 zł, dach – 30 zł, sześć drzwi – 18 zł, cztery okna – 10 zł, komin lepiony – 20 zł, zgniła podłoga była bezwartościowa⁸⁹. W 1823 r. plebanie szpitalną ostatecznie oddano na użytek ubogich, po wykorzystaniu elementów z rozebranego szpitala⁹⁰.

W 1797 r. szpital znajdował się w opłakanym stanie, co oddają następujące słowa: „Szpital dla dawności spróchniały, wiatrami do reszty obalony. Dom nowy, po trosze prowizorowie przysposabiają”. Najprawdopodobniej jeden z budynków gospodarczych, mający lepszą kondycję techniczną, był przygotowywany na szpital⁹¹. Należy przypuszczać, że niebawem zasiedlono nowy budynek. W końcu 1810 r. ks. Ignacy Burdziński planował remont szpitala, przeznaczając na ten

niejszego Konsystorza, s. 11; tamże, Odpowiedź X. Jankowskiego na punkty skargi przeciw niemu podanej przez fiskała sądu zadornego z 7 VII 1812, s. 309.

⁸⁶ Współudział w szmuglowaniu alkoholu miał również proboszcz z Wilkowiecka. Zob. AACz, sygn. KD 121, Pismo ks. Siennickiego do Jaśnie Oświeconego Pana z 11 IV 1812, s. 233–234.

⁸⁷ AACz, sygn. KK 23, Indagacja sporządzona przez ks. Hipolita Chrzanowskiego 16 IV 1821, s. 33–35.

⁸⁸ AACz, sygn. KK 24, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do KWRiOP z 16 X 1820, s. 19.

⁸⁹ Tamże, Taxa budynków szpitalnych w mieście Krzepicach z lipca 1822, s. 43

⁹⁰ AACz, sygn. KK 23, Indagacja sporządzona przez ks. Hipolita Chrzanowskiego 16 IV 1821, s. 43.

⁹¹ ArDWI, sygn. 0395, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach, s. 26.

cel 200 zł z funduszy parafii św. Jakuba. Czy remont się odbył, nie można ustalić⁹².

W 1822 r. szpital drewniany i pokryty słomą mierzył (w łokciach) 58x8x3. Stan techniczny był tak zły, że żadna reperacja nie miała sensu. Elementy drewniane wyceniono na 20 zł, drzwi na 9 zł, a cegłę z komina na 15 zł⁹³. Wówczas podjęto decyzję o rozbiórce tego budynku i wykorzystaniu nadających się do budowy jej elementów do remontu plebanii, która odtąd stała się szpitalem. Prace adaptacyjne trwały do 1823 r., kiedy dla potrzeb ubogich plebania prebendy stała się szpitalem⁹⁴. W 1824 r. ks. Albin Stawicki wyraźnie zaznaczył, że w parafii były dwa szpitale, ale nie miał na myśli obiektów na byłym placu prebendy. Pierwszy – szpital miejski znajdował się na terenie byłej prepozytury szpitalnej i jego utrzymaniem zajmował się magistrat. Placówka miała swoich dozorców, na co proboszcz nie miał wpływu. Drugi – szpital proboszczowski służył jako mieszkanie ubogiej służbie kościelnej – kościelnemu, kalkoniście (pomoc organisty) i grabarzowi. Był to budynek przy kościele parafialnym, który w dawnej dokumentacji nazywano „szpitalem przy strumieniu”. Na jego rzecz proboszcz pobierał procent od kwoty 5000 zł zapisanych na synagodze w Działoszynie, jednak komisja wojewódzka zdecydowała ten fundusz pobierać na szpital miejski, gdyż parafia otrzymała „spadek” po zlikwidowanym kościele szpitalnym w postaci gruntów ziemskich⁹⁵.

W 1797 r. na placu plebańskim, poza plebanią, znajdowały się jeszcze cztery inne budynki, które służyły dla celów gospodarczych – dwa stare, ale świeżo odrestaurowane i dwa od nowości niepokryte dachem⁹⁶. W tym czasie wynajmowano pewne pomieszczenia, z których pobierano czynsz⁹⁷. Według umowy, zabudowę gospodarczą zajmowali się prowinzorowie, natomiast prebendarz miał dbać jedynie o plebanię⁹⁸. Do czasu

⁹² AACz, sygn. KD 121, Pismo ks. Ignacego Burdzińskiego do Jaśnie Wielmożnego Pana i Dobrodzieja z 27 XI 1810, s. 210.

⁹³ AACz, sygn. KK 24, Taxa budynków szpitalnych w mieście Krzepicach z lipca 1822, s. 43.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ AACz, sygn. KD 122, Protokół wizytacji parafii krzepickiej z 23 XII 1824, s. 23.

⁹⁶ AACz, sygn. KK 24, Taxa budynków szpitalnych w mieście Krzepicach z lipca 1822, s. 43.

⁹⁷ Wynajmowanie nadmiarowych pomieszczeń dla zagrodników przy prebendzie krzepickiej praktykowano już w XVII w. Zob. ArDWI, sygn. 03102, Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis, s. 18; S. Z a b r a n i a k, *Z dziejów szpitalnictwa w archidiaconacie wieluńskim (w świetle wizytacji z lat 1668–1669)*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 15(2005), nr 2, s. 217.

⁹⁸ AACz, sygn. KK 23, Indagacja sporządzona przez ks. Hipolita Chrzanowskiego 16 IV 1821, s. 33–35.

rozwiązania prebendy nie można powiedzieć nic więcej o tych obiektach. Jedyne opis stodoły z 1822 r. obrazuje jej wygląd. Jej wielkość wynosiła: 26x10¹/₄x3. Zbudowana był z drewna, posiadała jedno klepisko, przykryta słomą. Z racji swojej starości drewno w przyciesiach było mocno zgnite. Wartość elementów budulcowych oceniono na 54 zł⁹⁹. Zapewne została rozebrana.

* * *

Wraz ze śmiercią ks. Ignacego Westerowskiego w 1820 r. władze kościelne nie ustanowiły osobnego prebendarza szpitalnego w Krzepicach. Wiązało się to przede wszystkim z ogólnym brakiem duchownych w tej części diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1820 r. oficjał wieluński – ks. Hipolit Chrzanowski podjął kroki zmierzające do zlikwidowania prebendy Świętego Ducha¹⁰⁰. W połowie 1824 r. ks. Albin Stawicki zwrócił się do konsystorza piotrkowskiego z prośbą o wystawienie dokumentu zezwalającego na desekrację kościoła i jego sprzedaż¹⁰¹. Ostatecznie 26 kwietnia 1826 r. ukończono rozbiórkę świątyni i w części przeniesiono ją na cmentarz za miastem w celu zbudowania kaplicy przedpogrzebowej¹⁰². W dniu 30 sierpnia 1826 r., po regulacjach dokonanych przez stronę kościelną i rządową, nałożono na proboszcza krzepickiego obowiązek celebry mszy szpitalnej z obsługą chorych w każdy czwartek oraz przekazano parafii św. Jakuba część gruntów po zniesionej prebendzie¹⁰³.

Prepozytura Świętego Ducha funkcjonowała w Krzepicach 385 lat. Jej erygowanie wiązało się z rozpowszechnioną praktyką organizowania przytułków dla osób chorych i starszych. Starano się również objąć je opieką religijną, aby nie ograniczać działalności duszpasterskiej jedynie do zaspokajania głodu i ewentualnego leczenia. Szpitalnictwo działające

⁹⁹ AACz, sygn. KK 24, Taxa budynków szpitalnych w mieście Krzepicach z lipca 1822, s. 43.

¹⁰⁰ AACz, sygn. KK 23, Opis kościoła szpitalnego sporządzony przez ks. Hipolita Chrzanowskiego z 16 IV 1821, s. 44.

¹⁰¹ AACz, sygn. KD 122, Pismo Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego do WJX. Stawickiego Dziekana Krzepickiego z 6 VIII 1824, s. 29.

¹⁰² AACz, sygn. KK 24, Pismo ks. Lefranca do Illustrissime Excellentissime ac Reverendissime Domine z 6 V 1826, s. 83–88.

¹⁰³ AACz, sygn. KK 23, Dyrekcja Wyznań w imieniu Najjaśniejszego Mikołaja I Cesarza Wszech Rosji Króla Polskiego z 30 VIII 1826, s. 57–58; tamże, Pismo Komisji Województwa Kaliskiego do Konsystorza Generalnego Kaliskiego z 4 XI 1826, s. 55; tamże, sygn. KK 24, Dekret w Imieniu Najjaśniejszego Mikołaja I Cesarza Wszechrosji Króla Polskiego z 30 VIII 1826, s. 113–114.

pod egidą Kościoła było dla władz miejskich wygodną formą dbania o biednych, gdyż zwalniało je z obowiązku łożenia na cel opiekuńczy z zasobów budżetu miejskiego. Następstwa polityczne, zwłaszcza upaństwowienie wszelkich instytucji kościelnych w okresie pruskim, wymusiły przejęcie opieki nad potrzebującymi przez urzędy państwowe. W krzepickiej rzeczywistości zlikwidowanie prebendy w 1821 r. poskutkowało stworzeniem dwóch przytułków szpitalnych – miejskiego w dotychczasowym miejscu i parafialnego przy kościele św. Jakuba.

Bogata historia opieki szpitalnej w Krzepicach osadzonej w ramach prepozytury kościelnej nie posiada komplementarnego opracowania, pomimo zasygnalizowania możliwych kierunków badań nad tym zagadnieniem przez ks. Stanisława Muznerowskiego na początku XX w. Wykorzystanie zdobytej bazy archiwalnej i dorobku pierwszego historyka krzepickiego pozwoliło stworzyć opis ostatniego etapu istnienia kościoła szpitalnego wraz z zabudową, które przejął magistrat. Wydaje się konieczne, aby podjąć dogłębną analizę i opracowanie dziejów szpitalnictwa w Krzepicach od pojawienia się pierwszej pisanej wzmianki o tej instytucji w 1436 r.

THE BUILDINGS OF THE MEDICAL PARISH IN KRZEPICE (1793–1821[1826])

Key words: medical parish, the town of Krzepice, the Church of the Holy Spirit, hospital, parish.

Abstract: The history of the medical parish and charity care in the town of Krzepice started formally in 1436, when the medical church of the Holy Spirit and St. Stanislaus was founded there. Certainly, medical care had functioned there at least 100 years earlier when the parish of St. James the Apostle in Krzepice was established. The trade route, connected with weekly markets in the town, gathered a lot of people who required charity care following different reasons.

Through the whole period of its existence (1446–1826), the medical parish had been a self-contained prebend run by the Canons Regular. Only Rev. Ignacy Westereowski, the last prebend priest, was a secular (a diocesan one). Looking for the causes of the decline of the medical parish, it is significant to draw attention to some factors, especially the political ones. A factor which allowed Rev. Antoni Chmielarski to perform a medical, pastoral ministry in a traditional way and even carry the renewals of the church was stability which lasted until 1793. The moment of aggression of Prussia against the Republic of Poland in 1793 made the parish of Krzepice

become part of South Prussia. The new legislator nationalised all the charity institutions taking the administration as well as land from the church. The medical parish did not belong to the above – mentioned partition. However, the parish of St. James in the same town was affected by it and eventually that was the reason for the termination of the medical parish. Disapproval of the Prussian office in charge of the Crown on Catholic institutions as well as the marches of the Prussian army, Napoleon's forces or the Russian troops through the town of Krzepice strained the hospital care, and thus the endowment of the parish covered almost entirely the maintenance of the hospital, not of the church itself. After Napoleon's defeat in Russia in 1812, Russians appeared in the town of Krzepice and they stayed there until 1914. Desecration of the church on 14th March 1826 marks the date of termination of the medical parish. Despite the lack of the separate parish, hospital care which was still available at that time, was provided by both the church and the town hall.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza

Acta Conventum et Ec[c]lesiam Krzepicensem concernem [1803–1812], sygn. KD 121.

Akta [dziekana dekanatu krzepickiego dotyczące się] kościoła parafialnego miasta Krzepic od 1817 do 1859 roku, sygn. KD 122.

Akta Konsystorza Generalnego Kaliskiego w przedmiocie kościoła i probostwa w Krzepicach [1803–1836], sygn. KK 23.

Akta Konsystorza Generalnego Kaliskiego w przedmiocie kościoła szpitalnego w Krzepicach [1813–1852], sygn. KK 24.

Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego dotyczące się kościoła parafialnego w Krzepicach w dekanacie krzepickim oficjalacie piotrkowskim założone w r[oku] 1832 [–1840], sygn. KK 173.

Liber mortorum [1787–1807], sygn. KM 1224.

Unikat aktów zmarłych parafii rzymskokatolickiej Praszka [1826–1836], sygn. KM 2738.

Księga zmarłych, sygn. KM 4064.

Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej

Series personarum instituti Canoniorum Regularium Lateranensium in Canonia et Decanatu Krzepicensi (1791), sygn. AKM I 77.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

Akta wizytacji biskupów gnieźnieńskich, Inwentarz kościoła szpitalnego w Krzepicach w dekanacie tymże spisany roku 1797, sygn. 0395 (dawna sygn. AAG. Wiz. 95).

Akta wizytacji biskupów gnieźnieńskich, *Visitatio decanatis ecclesiae hospitalis Krzepicensis ex mandato Celissimi Principius Archiepiscopi Gnesnensis per Carolum Wolski canonicum collegiatorum Lanciensis et Vielunensis Decanus forneum Krzepicensem die 30 X 1800*, sygn. 03102 (dawna sygn. AAG. Wiz. 102).

Akta wizytacji biskupów kujawsko-kaliskich, *Wizytacja dekanatu krzepickiego z 1824 r.*, sygn. 045 (dawna sygn. ABKKal. Wiz. 5(387); 43).

Pismo Rządu Gubernialnego Kaliskiego do Urzędu Muncypalnego Miasta Kalisza z 31 III 1893, sygn. AKGWłocł. pers. nr 495, Siennicki Franciszek.

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta osobiste Erazma Tarchalskiego burmistrza miasta Krzepic, sygn. Rząd Gubernialny Piotrkowski 1896.

Ordo Divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno 1837, Varsaviae [brw.].

Banaszek M., *Historia Kościoła katolickiego*, Warszawa 1987.

Cieśla R., *Blask dawnych Krzepic*, wyd. 1, Krzepice 1997, wyd. 2, 2007.

Dola K., *Opieka społeczna Kościoła*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań – Warszawa 1979, s. 343–345.

Dola K., *Szkice z działalności dobroczynnej i społecznej Kościoła katolickiego na historycznych ziemiach polskich do 1918 r.*, w: *Res sacra miser. Studia z dziejów dobroczynności i opieki społecznej*, red. F. Wolnik, Opole 2014, s. 91–153.

Dola K., *Szpitala w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*, w: *Res sacra miser. Studia z dziejów dobroczynności i opieki społecznej*, red. F. Wolnik, Opole 2014, s. 47–90.

Góralski Z., *Działalność charytatywna w Polsce przedrozbiorowej*, Kraków 1973.

Grad S., *Kościelna działalność arcybiskupa i prymasa Jana Łaskiego*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 5, red. H. Wyczawski, Warszawa 1979, s. 181–322.

Jędrysiak J., *Parzymiechy – 750 lat historii*, Lipie 2018.

Kęsik K., *Pruska dominacja w Territorium Vielunense (1793–1806)*, „Rocznik Wieluński”, 20(2020), s. 99–124.

Kostrzewski P., *Z krzepickiej ziemi rodem. Ks. Stanisław Muznerowski (1886–1925). Duszpasterz, działacz społeczny i historyk*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”, 7–12(2018), s. 253–278.

Krysiak E., *Dzieje szpitala i kościoła Ducha Świętego w Krzepicach*, Częstochowa 2003 [mps w zbiorach biblioteki WSD Częstochowa].

Kujawski W., *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011.

Kujawski W., *Parafie diecezji włocławskiej. Okres kujawsko-kaliski 1818–1925*, Włocławek 2018.

- Litak S., *Kościół w Polsce w okresie oświecenia do 1795 r.*, w: *Historia Kościoła*, t. 4, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, Warszawa 1987, s. 395–453.
- Litak S., *Szpitalne w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka*, w: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Kruppé, Warszawa 1998, s. 13–31.
- Łatak K., *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*, Łomianki 2022.
- Muznerowski S., *Krzepice w przeszłości*, Włocławek 1914.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999.
- Surdacki M., *Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce*, „Roczniki Humanistyczne”, 63(2015), z. 2, s. 49–98.
- Wiśniowski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2004.
- Wysocki J., *Dzieje Kościoła w Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań – Warszawa 1979, s. 38–97.
- Wysocki J., *Kościół katolicki pod zaborem pruskim (1772–1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań – Warszawa 1979, s. 128–164.
- Visitationberichte der Diözese Breslau*, t. 1, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1902.
- Zabraniak S., *Z dziejów szpitalnictwa w archidiakonacie wieluńskim (w świetle wizytacji z lat 1668–1669)*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 15(2005), nr 2, s. 209–222.
- Złotkowski D., *Krzepice w XIX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, w: *Krzepice a historia Rzeczypospolitej*, red. A. Zakrzewski, Krzepice 2008, s. 111–130.
- Zubert B., *Ekssekracja*, w: EK, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 820–821.